

משפטים

מוצא ע"י תלמידי הפקולטה למשפטים האוניברסיטה העברית בירושלים

העורכת

אלינער מזוז

חברי המערכת

אורית אפעל, ויקטור בוגנים, דוד גליקסברג, אלקס הרטמן, אריאל ואגו,
איל זמיר, מנחם מזוז, דורון נוימן, דוד פוקס, גילעד רוגל, מנחם רניאל

מורה מייעץ

פרופ' ש"ז פלר

עורך הלשון

רפאל יוליוס

מזכירת המערכת

אורית אפעל

אייר תש"מ

חוברת זו יוצאת לאור בתמיכת :

הקרן להנצחת זכרו של המשפטן הדגול פרופ' הנס קלון ז"ל

הקרנות להנצחת שמו של ד"ר אברהם רוזנטל ז"ל,
ממוריה המחוננים של הפקולטה

תודתנו נתונה לפקולטה למשפטים, למשרד המשפטים, ללשכת עורכי הדין,
ולכל שאר האנשים והגופים התומכים ב"משפטים".

כתבי-יד יש להגיש בחמישה העתקים למערכת "משפטים"
הפקולטה למשפטים, האוניברסיטה העברית, הר הצופים,
ת"ד 24100, ירושלים, טלפון (02)882550
המערכת פתוחה לקהל

ביום א' בין השעות 12.00—14.00

ביום ג' בין השעות 16.00—18.00

ביום ד' בין השעות 09.00—11.00

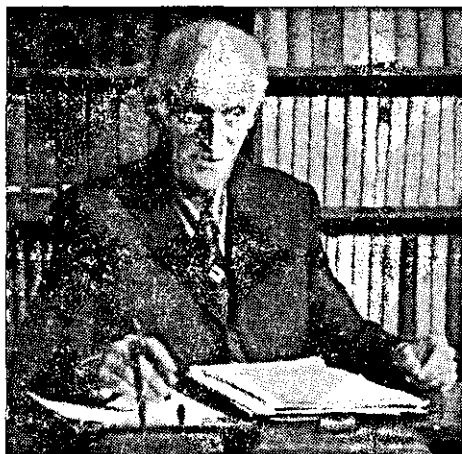
ביום ה' בין השעות 13.00—15.00

אין המערכת מחזירה כתבי-יד שלא נתקבלו לדפוס

את כתב העת ניתן לרכוש במשרדי המערכת ובמקומות הבאים:
כדי, יפו 31, ירושלים; לודביג מאיר, שלומציון המלכה 4, ירושלים;
בורסי, אחד העם 20, תל-אביב; סידי, שמריהו לוי, חיפה.

דפוס אלפא, ירושלים

השופט יואל זוסמן: עם פרישתו מבית המשפט העליון

השופט יואל זוסמן, נשיא בית המשפט העליון, פרש זה מקרוב לגמלאות, לאחר ששפט את ישראל למעלה משלושים שנה, רובן בבית המשפט העליון.

בית המשפט העליון אליו הצטרף השופט זוסמן, לאחר שירות קצר בבית המשפט המחוזי בתל-אביב, שונה בתכלית מבית המשפט העליון ממנו הוא פורש. השופט זוסמן בא אל בית המשפט העליון, תחילה כשופט בפועל בשנת תשי"א—1951, ולאחר מכן כשופט מן המניין בשנת תשי"ד—1953. בית המשפט העליון בשנת

תשי"א מנה שבעה שופטים קבועים, מניחי היסודות, ובראשם השופט זמורה, הנשיא הראשון של בית המשפט העליון. שמות השופטים של אותם ימים מעוררים בנו יראת כבוד, משל מדובר היה בשושלת מלכים מפוארת מן העבר הרחוק; זמורה, דונקלבלום, אסף, אולשן, חשין, אגרנט, זילברג. אולם אותם ימים עדיין לא היה בית המשפט העליון אפוף הילה של יראה או של כבוד. עוד היה עליו להוכיח לכל כי הוא עצמאי ואין עליו מרות אלא מרותו של החוק, כי אין הוא קשור למפלגה ואינו נושא פנים לשררה, וכי הוא מוכן לעמוד מול השלטון כדי להגן על האדם. לא היה זה דבר קל או ברור, באותן שנים ראשונות, כאשר המדינה נאבקה בקשיים כלכליים וחברתיים עצומים, ומעל לכל רחפה עננה של שיקולי ביטחון. צא וראה בתי משפט במדינות מסוימות שראו עצמם מחויבים, בתנאים פחות קשים, לסייע בידי השלטון ככל שניתן, ואפילו על חשבון ערכים משפטיים של זכויות הפרט ועקרונות הצדק. ואילו אנו, אשרינו שזכינו, ובית המשפט שלנו לא הלך בדרך זאת.

בשנות החמישים הראשונות הצטרפה לבית המשפט העליון קבוצה של שופטים חדשים: גויטק, זוסמן, לנדוי, ברנזון וויתקון, ולאחר מכן חיים כהן. עד מהרה נתברר שבית המשפט העליון, בהרכב זה, נעשה כוח שיכול היה לעמוד על עקרונות בפני כל רשות אחרת, שהכוח הזה מופעל בתבונה ובאומץ כדי להדריך את הממשלה במסלול של החוק, הסבירות וההגינות; שבבית המשפט, ואולי רק בבית המשפט, יכול הפרט להתמודד עם השלטון על מישור אחד, של כללים ועקרונות, ואף לצאת כשידו על העליונה. כשאנחנו בוחנים היום את רמתו והישגיו של בית המשפט העליון, כשאנחנו

רואים אותו כנגד רשויות אחרות במדינה, כשאנחנו משווים אותו לבתי משפט עליונים בטובות שבמדינות, כמו אנגליה וארצות הברית, אנחנו יכולים להיות גאים וצריכים להיות אסירי תודה. התודה נתונה לקבוצה קטנה של שופטים שהתוו את הדרך. השופט זוסמן הינו אחד הבולטים שבהם.

בית המשפט העליון השתנה והוא הולך ומשתנה לנגד עינינו. השופט זוסמן פרש ימים ספורים לאחר שפרש השופט ויתקון. עוד זמן קצר יפרשו אחרוני השופטים שהניחו את היסודות בשנות החמישים והשישים. באולם המשפט רואים פנים חדשות, הליכות חדשות ורוחות חדשות. האולם עצמו, לעומת זאת, לא השתנה: אותו אולם קטן ודחוס, ללא הדר, במבנה שהוקם בימי התורכים כדי לשמש אכסניה לעולי רגל מרוסיה.

במסגרת חגיגות שנות השלושים למדינת ישראל, גערך טכס חגיגי לפתיחת שנת המשפט. באולם שאגאל המפואר של הכנסת נתאספו כל נכבדי המשפט בישראל ושמעו דברים מפי נשיא בית המשפט העליון. השופט זוסמן, בהומור מעורב בשנינה, כדרכו תמיד, תיאר את מונטסקיה עולה מקברו בצרפת ויוצא לסייר בישראל החוגגת. והנה הוא רואה את המבנה המפואר של הרשות המחוקקת, המשקיף על נוף נהדר של ירושלים, ולידו קריה חדשה שנבנתה ברוחב יד עבור הרשות המבצעת, ורק היכל המשפט חסר באותו איזור של מבני ציבור. וכשלוקחים את מונטסקיה, דרך המרכז המסחרי הישן של ירושלים, אל מגרש הרוסים, ומראים לו את הבניין העתיק של בתי המשפט, את חדרי השופטים הדלים ואולמות המשפט העלובים, או אז מפטיר מונטסקיה ואומר: אכן, הפרדת הרשויות לדוגמא ולמופת.

הנשיא זוסמן טרח הרבה כדי שבית המשפט יזכה לבניין חדש שיהיו בו רווחה וכבוד כפי שדרוש ויאה לבית המשפט. הוא שמח כאשר הושג תקציב קטן לתכנון הבניין, וכממלא מקום הנשיא השתתף בטכס הנחת אבן הפינה בשולי הר הצופים. הוא קיווה והאמין כי יזכה גם, כנשיא בית המשפט, לחנוך את בית המשפט העליון. הוא סבר שהבית מסמל יחס, שהמקום משרה אווירה, שקשה לצפות כי אדם מן היישוב יחוש הערכה וכבוד אל מוסד שהחברה עצמה, ככל שניתן לשפוט מן התנאים בהם הוא פועל, אינה מתייחסת אליו בהערכה ובכבוד.

עם כל הכבוד, דומה עלי שלא כך הם פני הדברים. אכן, יש מקום להרהורים על סולם הערכים וסדר העדיפויות של הממסד הבונה עכשיו בית מפואר לבנק ישראל, ואילו אבן הפינה של בית המשפט העליון מונחת זה שנים כאבן שמאסו הבונים. אך אין בכך כדי לגרוע מכבודו או ממעמדו של בית המשפט העליון. בעניין זה אין מקום לספק. די לשמוע כיצד פעם בפעם, אדם שעומד חסר אונים מול המכונה הגדולה והכבודה של השלטון, אומר כמי שנאחו בקרנות המזבח: אפנה לבג"צ. השופט זוסמן ידע היטב כי הוא, יחד עם עמיתיו בבית המשפט העליון, גותרו לא פעם כסיכוי אחרון להשיב לאדם את זכויותיו, את אמונתו ביושר וצדק, ואת הערכת החברתית.

לפני כשנה ישב השופט זוסמן בראש הרכב של בית המשפט הגבוה לצדק. הובא בפניו עניין קטן, שלא היתה בו שאלה עקרונית, וניתן היה לצפות שיסתיים באופן שגרתי. מעשה ברשויות המדינה שהחליטו להקים עיירה לבדואים, בלגיה אשר בנגב, ולצורך זה הפקיעו שטח קרקע מכות סמכות שניתנה בחוק. משפחה של בדואים

שהתגוררה באותו שטח פנתה לבית המשפט הגבוה לצדק וטענה כי ההפקעה אינה חוקית וכי אסור לתפוס חזקה ולעבוד בשטח כל זמן שלא ניתן צו על-ידי בית המשפט כנדרש באותו חוק. ואז הובטח לאותה משפחה, אגב דיון טרומי בבית המשפט, כי לא תיעשה עבודה על אדמתה לפני שניתן הצו כנדרש. והנה, יום אחד, לאחר זמן, הוזמנו הגברים של אותה משפחה לחקירה בתחנת המשטרה הסמוכה, בתואנה כלשהי, ואותה שעה עלו כלים כבדים על השטח, בליווי משטרתית, כדי לסלול דרך לעיירה. פרצה תגרה, נפגעו אנשים ונגרם נזק קטן לרכושה של משפחת הבדואים: הדרך נגסה עשרות מטרים רבועים בשולי השטח שהחזיקה המשפחה ומשוכת צברים שהקיפה את ביתה נהרסה. למחרת היום פנתה המשפחה אל בית המשפט הגבוה לצדק. השופט זוסמן, מן הרגע הראשון, נהג כאילו אין עניין חשוב יותר מעניין זה, וכאילו הוא לבדו עומד בפרץ, לא רק להגן על משפחה בדואית, אלא כדי להשיב על כנו את האיזון ביחסים שבין האדם לשלטון, ולהציל מושגים של צדק וחוק. הוא יצא מגדרו מכעס ולא היה חשוב לו כלל ועיקר שמדובר בביצוע תכנית חיובית וחשובה מצד אחד ובנזק קטן מצד שני. הוא לא חס בדבריו אף עלי, שנקלעתי לפרשה מבלי דעת, בחוקף תפקידי כיועץ משפטי לממשלה, ועל אף יחסים קרובים ששררו בינינו במשך שנים רבות, מאז שימשתי כמתמחה שלו, בשנותיו הראשונות בבית המשפט העליון. הוא תבע בכל תקף דין וצדק. היתה זו ראשיתה של פרשה קשה, שהכאיבה מאוד לפקידים בכירים והגונים, ועדיין היא מתגלגלת ומורטת עצבים בבית הדין המשמעתי לעובדי המדינה. היו שלא הבינו ולא הצדיקו את השופט זוסמן. אני הבנתי. הבנתי כי השלטון צריך תזכורת כדי שיידע לרסן את עצמו, ולהפעיל את סמכויותיו במסגרת הדין, תוך התחשבות מירבית באדם ובצדק, וכי אין מי שייתן תזכורת זאת בצורה יעילה אלא בית המשפט העליון.

ימים אחדים לפני שהשופט זוסמן פרש מכס הנשיאות, שאלתי אותו מה הם לדעתו פסקי הדין החשובים שנתן במשך שלושים שנות כהונתו כשופט. אמר לי השופט זוסמן: אני זוכר פסק דין אחד שהביא לי סיפוק וגאווה יותר מכל פסק דין אחר. ומהו? סיפר לי השופט זוסמן מעשה שהיה לפני עשר שנים לערך. ערבי מעכו, כבן שבעים שנה, היה מכור לסמים מבעוריו. הוא לא סחר בסמים ולא פיתה אחרים ליטול סמים. אך הוא עצמו, משנתפס מדי פעם כשמעט סם בכליו, היה נותן את הדין ונושא בעונשו. והנה פעם אחת נתפס שוב כשהוא מעשן סם ונדון על-ידי בית המשפט המחוזי למאסר על תנאי לשלוש שנים. כעבור שנתיים, עוד לא חלפה תקופת התנאי, והוא שב ונתפס באותה עבירה. כיוון שכך, היה על בית המשפט המחוזי להפעיל את המאסר-על-תנאי שהוטל בפעם הקודמת ולפסוק לו, בהתאם, מאסר בפועל לשלוש שנים. ערעור שהוגש לבית המשפט העליון הגיע להרכב בו ישב השופט זוסמן. המערער, כמו במשפטים קודמים שלו, לא היה מיוצג על-ידי עורך דין. לכאורה לא היתה עילה לבית המשפט העליון להתערב בגור הדין. אולם, אמר השופט זוסמן, "על אף חומרת הסכנה הנשקפת לציבור מהשימוש בסמים מסוכנים, נראה לנו כי לא זה המקרה שבו יש צידוק לאסור אדם זקן זה, בחוליו, לתקופה של שלוש שנים". לכאורה נוצרה כאן סתירה, שאין ליישב אותה, בין הדין לבין הצדק, כתפיסתו בעיני השופט. הרבה פעמים, כאשר נוצרת סתירה כזאת, הדין ידו על העליונה. אך השופט זוסמן לא היה מוכן להשלים

עם תוצאה כזאת. לא כך הוא רוצה לראות את הדין. מה עשה? מצא ונאחו בסעיף 182 של חוק סדר הדין הפלילי, המסמיך את בית המשפט להרשות הגשת ערעור לאחר המועד שנקבע בחוק, ושכנע את חבריו להרכב "לנקוט צעד בלתי-רגיל, אשר אין בו כדי לשמש תקדים לגבי העתיד". וכך החליט בית המשפט: להאריך את מועד הערעור על פסק הדין אשר ניתן על-ידי בית המשפט המחוזי שנתיים קודם לכן, ובו נפסק לנאשם מאסר-על-תנאי; לראות את הערעור שבפני בית המשפט גם כערעור על אותו פסק דין; לקבל את הערעור ולבטל את פסק הדין המטיל מאסר-על-תנאי לתקופה של שלוש שנים; ובמקום זאת לפסוק למערער מאסר של שלושה חודשים. (ע"פ 536/70, פ"ד כה (1)281). ואותו זקן, המשיך וסיפר השופט זוסמן, יצא מאולם בית המשפט אל המסדרון כשהוא צועק מאושר: תחי מדינת ישראל! יחי הצדק! כאן, מוסיף השופט זוסמן, היה לי סיפוק אמיתי, שכן הרגשתי שהצלחתי לעשות שימוש ראוי בדין כדי לעשות צדק כראוי. מופתע מעט הרשיתי לעצמי לשאול את השופט זוסמן: ומתם הם יתר פסקי הדין החשובים שנתת? והשופט זוסמן, כאילו בגערה, השיב: הרי אמרתי לך — זהו פסק הדין החשוב שלי.

הרהרתי בדבר ותמהתי. כל משפטן בישראל יודע שמתחת ידו של השופט זוסמן יצאו הרבה פסקי דין גדולים, אשר בתבונה ואומץ פיתחו את המשפט ועיצבו אורחות חיים. מה ראתה השופט זוסמן להיתלות דווקא בפסק דין הנקרא כהערת-שוליים בפרשת-חיים הסרת חשיבות של ערבי מעכו? עלה בדעתי שכך הדבר דווקא משום שהשופט זוסמן ידוע בקרב המשפטנים כמי שמדקדק בפרוצדורה, ויש אומרים אף שהוא פורמליסט. אכן, אמת הדבר שהשופט זוסמן הוא איש הפרוצדורה, וניתן לומר כי הוא ראש וראשון בתחום זה. הוא חיבר את הספר על סדר הדין האזרחי, וספר עב-כרס זה, שזכה לארבע מהדורות, משמש מעין אורים ותומים לבאי בית המשפט; הוא הורה את סדר הדין האזרחי בפקולטה למשפטים בירושלים; וידוע היה בבית המשפט כי כל דבר הקשה בסדר הדין מביאים אליו. מקובל על רבים שסדר הדין מורכב מכללים יבשים, ללא רוח חיים, שיש בהם הכרח כדי לשמור על מידה של סדר ויעילות בהליך השיפוטי, אם כי לא פעם מגצלים אותם לתכלית הפוכה. לא כך רואה השופט זוסמן את הפרוצדורה. הוא מעריך ואוהב את הפרוצדורה וממנו למדו גם הקרובים אליו. אני, שלאחר תקופת התמחות אצל השופט זוסמן בהרתי לכתוב עבודת דוקטור בתחום הפרוצדורה, למדתי להבין כי המשפט המינהלי, אשר לו התמסרתי, בנוי בעיקר על פרוצדורה: תשעה קבין של הגנה על האזרח מפני פגיעה בזכויותיו על-ידי רשות מינהלית נובעים מן הפרוצדורה. הפרוצדורה של השופט זוסמן יש לה סיבה, היגיון ותכלית. כמו הקונסטיטוציה, אומר השופט זוסמן, כך גם הפרוצדורה דורשת שכל. אם מפעילים אותה בשכל וברגש היא משרתת את תכליתה. והתכלית איננה רק צדק במונח מופשט וכללי אלא גם צדק בין בעלי הדין בעניין שבפני בית המשפט. וזהו, מסתבר, הטעם לכך שהשופט זוסמן מחשיב אותו משפט של ערבי זקן מעכו: שם נעשה שימוש בשכל וברגש בכלל דיוני כדי לעשות צדק מהותי.

טעות היא לומר שהשופט זוסמן, כיוון שהוא מחשיב את הפרוצדורה, משמע שהוא פורמליסט. אינני יודע פורמליסט מהו, אך אני יודע שהשופט זוסמן, באישיותו

ובפסיקתו, הינו היפוכו של הפורמליסט. אין הוא משועבד לכלל, למלה או לטכס, אלא מחפש תמיד את הסיבה המטרה של הכלל, ומשתדל ליישב בין לשונו של הכלל לבין ההסדר הרצוי. מי שהיה נשיא בית המשפט העליון של ארצות הברית, ארל וורן, כתב פעם על השופטים בלשון זאת: "שופטינו אינם נזירים אף לא מדענים, אלא שותפים בזרם החיים הלאומיים, כשהם מנווטים את המשפט בין הסכנות של נוקשות מצד אחד ושל העדר מסגרת מצד שני. שיטתנו עומדת, לא בפני דילמה תיאורטית, אלא בפני בעיה נמשכת: כיצד ליישם על תנאים המשתנים ללא הרף את עקרונות החירות שאינם משתנים לעולם". כך ראה השופט זוסמן את תפקידו. היה לו, דווקא, בסיס יוצא מן הכלל כדי לפעול כמדען של המשפט. ההשכלה המשפטית שלו רחבה ועמקה. הוא למד משפטים באוניברסיטאות הטובות של גרמניה בשנות השלושים הראשונות, וקיבל שם תואר דוקטור למשפטים, ולאחר שנים הוסיף לכך תואר בוגר במשפטים של אוניברסיטת לונדון. השליטה שלו במשפט המקובל של אנגליה מפליאה: הוא בן-בית בפסקי הלכה, הוא מתמצא כמו בן-משפחה בחייהם של גדולי השופטים, והוא חי וגושם את הרוח המיוחדת של המשפט המקובל. הויכרון המשפטי שלו, כמו של מחשב להבדיל, מכיל ופולט לפי הצורך מספרים של פסקי דין ופרטי פרטים של דינים והלכות. אך כל אלה אינם משמשים אותו אלא ככלי-עבודה, שאין להם חשיבות כשהם לעצמם, אלא רק כמכשיר להשגת מטרה שמעבר למשפט: טובת הציבור, צדק או חירות, או מיוג ואיזון בין כל אלה, לפי העניין.

התנה לדוגמא, פסק דין של השופט זוסמן, חשוב ואופייני לדרך: ד"נ 16/61, רש"מ החברות ג' כרדשי, פ"ד טו 1209. במרכזו של משפט זה עמד סעיף 14 לפקודת החברות, המקנה סמכות לרשם החברות לרשום או לסרב לרשום חברה לפי "שיקול דעתו המוחלט". באותו מקרה סירב הרשם לרשום חברה שמטרתה הוצאה לאור של עיתון. הסירוב התבסס על שיקולים של ביטחון המדינה. לכאורה, שיקולים כאלה כשרים, במיוחד כשהם מתבססים על הוראה המקנה שיקול דעת מוחלט, שהיא הוראה רחבה לאין שיעור, ודומה שאין עוד כמוה בכל ספר החוקים. האומנם כן? דעות השופטים נחלקו. היה שופט שפסק, בדעת מיעוט, כי המחוקק אינו מרבה מלים ללא טעם ותכלית, ומשהיקנת המחוקק שיקול דעת מוחלט, אין אחריו ולא כלום, בין אם סביר ובין אם הוא בלתי סביר. שופטים אחרים פסקו שבית המשפט יכול לבקר גם שיקול דעת כזה ולבדוק אם הופעל למטרה כשרה, אם כי תחום ההתערבות של בית המשפט בשיקול דעת כזה מצומצם למדי. ואילו השופט זוסמן סירב לקרוא את המלים כפשוטן, על חשבון הביקורת השיפוטית וחירויות האזרח. וכך אמר: "גורלו של האזרח הנוגע בדבר אינו יכול להיות תלוי במקריות הנסוח ובכושר של הגסס לבצע את כוונתו. קל וחומר אמורים הדברים לגבי דבר חקיקה מגדטורי שלא עמד לדיון ולהחלטה בבית המחוקקים. לזאת יש להוסיף כי פעמים יש ולשון 'שיקול דעת רחב' ננקטה בידי המחוקק בהיסח הדעת או עקב 'חקיקה רשלנית'. ולכן הוא מסכם ואומר: 'כשלעצמי, מסופק אני אם קיים בכלל הבדל עקרוני בין שיקול דעת 'רגיל' ושיקול דעת 'מוחלט'. במקרה זה גברה ידה של החירות הן על לשון החוק והן על שיקולי הרשות. ולא היה זה כך משום שבית המשפט עשה עצמו חסיד שוטה של החירות, אלא משום שבית המשפט חש כי בנסיבות המקרה לא היתה סתירה בין החירות לבין הבטחון.

כאשר נתגלתה סתירה כזאת, ונתעורר חשש ממשי שיעשה שימוש לרעה בחירות עד כדי סכנה לחברה הדמוקרטית, לא היסס השופט זוסמן לפנות אל דרך בלתי-שגרתית כדי להגן על החברה, כפי שראה לנכון. כך היה בע"ב 1/65, ירדור ג' יז"ד ועדת הבחירות המרכזית לכנסת השישית, פ"ד יט (3) 365. כאן דן בית המשפט העליון בערעור של רשימה אשר ביקשה להשתתף בבחירות לכנסת, ואף שקיימה את כל תנאי החוק לא נתאשרה על-ידי ועדת הבחירות המרכזית, מפני שיוזמיה היו שוללים את שלמות המדינה ואף את עצם קיומה. אולם, אמר השופט זוסמן, "אין ספק בכך שתוק הבחירות לכנסת לא הסמיך את ועדת הבחירות המרכזית לאשר או לסרב לאשר רשימת מועמדים לפי שיקול דעתה. היפוכו של שיקול דעת כזה משתמע מהוראת סעיף 23 לחוק, ומתן שיקול דעת אף אינו עולה בקנה אחד עם הרכב הוועדה שהוא גוף המורכב על טהרת עקרונות פוליטיים, לפי מתכונת הכנסת היוצאת, פרט ליושב ראש הוועדה שהוא שופט בית-המשפט העליון". לכן, לכאורה, לא היה מגוס אלא לאשר את הרשימה. אך גם במקרה זה לא היה השופט זוסמן מוכן לראות חזות הכל במלים. יש דברים חשובים ממלים. וכך אמר השופט זוסמן: "בפסק-דינו בבג"צ 253/64 הוכיח חברי הנכבד, השופט ויתקון, את הצורך ללמוד לקח מן הנסיון שעבר על הרפובליקה של ויימר. אולי אין זה מקרה שבית-המשפט העליון של הרפובליקה הפדרלית הגרמנית שקמה לאחר תום מלחמת העולם השנייה, הוא, עד כמה שידועתי מגעת, בית המשפט הראשון שקבע את העקרון כי השופט חייב לפסוק גם על-פי הלכות דין שאינן כתובות בספר החוקים, והן עומדות לא רק מעל חוק רגיל אלא אפילו מעל החוקה, שאפילו הוראותיה נדחות מפניהן אם אינן מתיישבות עמן... אם בארץ בעלת חוקה כתובה כך, בארץ שאין לה חוקה כתובה על אחת כמה וכמה. כדרך שאדם אינו חייב להסכים לכך שיהרגוהו, כך גם מדינה אינה חייבת להסכים שיחסלה וימחקוה מן המפה. שופטיה אינם רשאים לשבת בחיבוק ידיים ולהתיימש מהעדר דין פוזיטיבי כשבעל-דין מבקש מהם שישיטו לו יד עזר כדי להביא את הקץ על המדינה. כיוצא בזה גם רשות אחרת מרשויות המדינה אינה צריכה לשמש מכשיר בידי מי ששם לעצמו את היסוד המדינה כמטרה, ואין לו — אולי — מטרה אחרת זולתה... הכללים היסודיים, העל חוקתיים האמורים, אינם בעצם, לגבי עניננו, אלא זכות ההתנגנות של החברה המאורגנת במדינה".

יש לומר מיד כי גישה כזאת מצד שופט, המרשה לעצמה להכפיף את הלשון הברורה של החוק לתכליות שמעל ומעבר לחוק, יש בה בצד האומץ והגדולה, גם סכנה מרובה. אכן, אפשר לקבל גישה כזאת, ולראות בה רווח ואף הצלה, רק כשהיא נקוטה בידי שופט גדול, כמו השופט זוסמן, שיודע ללכת בדרך זאת במקרים הראויים בלבד.

השופט זוסמן הטביע חותם בולט על ההלכה המשפטית: שורה ארוכה של פסקי דין חדשניים שיצאו מתחת ידו, מנוסחים בלשון מדויקת ובהירה, העושה את העקוב למישור, הרי הם נחלת הכלל.

הוסף לכך את הספרים שחיבר, על סדר הדין האזרחי, על שטרות ועל בוררות, שכל אחד מהם נעשה מורה נבוכים בתחומו, ומאמרים שכתב בנושאי משפט אחרים. על כל אלה הביעה המדינה את הערכתה שהעניקה לשופט זוסמן את פרס ישראל למשפט. אך יש גם הערכה שהיא נחלתה של קבוצה קטנה יותר של אנשים שהכירו את השופט

משפטים י, תש"מ

השופט יואל זוסמן: עם פרישתו מבית המשפט העליון

זוסמן באופן אישי. ביניהם תלמידיו בפקולטה למשפטים שהעריצו את פרופ' זוסמן כמורה בדיני שטרות, דיון אזרחי ובוררות, לא רק כמורה שתורתו סדורה וברורה, אלא גם כאדם שמכבד כל אדם אחר ומחשיב כל דעה לגופה. יותר מזה למדו לאהוב ולהעריך אותו המתמחים שלו בבית המשפט, שנתן להם לחוש שהם כתברים לו. החכמה והשנינות שלו, כפי שבאו לידי ביטוי בפסקי הדין, חברו בחיי יומיום אל חום ופשטות, שהקסימו את כל קרוביו. תבל שהשופט זוסמן פורש מן השיפוט.

פרופ' יצחק זמיר
היועץ המשפטי לממשלה